

Jarosław Kłaś – kulturoznawca, animator i menadżer kultury; absolwent zarządzania kulturą na Uniwersytecie Jagiellońskim i kulturoznawstwa w Wyższej Szkole Filozoficzno-Pedagogicznej „Ignatianum” w Krakowie; doktorant Wydziału Zarządzania i Komunikacji Społecznej Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie; pracuje w Ośrodku Kultury im. Cypriana Kamila Norwida w Krakowie, prowadzi fundację działającą na rzecz rozwoju społeczeństwa, kultury i przedsiębiorczości; zainteresowania badawcze: zarządzanie instytucjami kultury i dziedzictwem kulturowym, zwłaszcza Nowej Huty.

JAROSŁAW KLAŚ

NOWA HUTA JAKO PRZYKŁAD PRZESTRZENI ZAPROJEKTOWANEJ Z MYŚLĄ O MIESZKAŃCACH

Ideę powstania miasta Nowa Huta implikowała konieczność stworzenia zaplecza mieszkaniowego dla planowanego olbrzymiego kombinatu metalurgicznego. Nie byłoby zatem Nowej Huty bez decyzji o budowie huty stali. Ta z kolei została podjęta w wyniku oddziaływania wielu pragmatycznych i ideologicznych czynników, które zaistniały w Polsce po zakończeniu drugiej wojny światowej

(m.in. zapotrzebowanie na stal konieczną do odbudowy kraju po zniszczeniach wojennych, ogromne powojenne straty – w tym sprzętowe – polskiego przemysłu, założenia socjalizmu: industrializacja, ograniczenie przeludnienia agrarnego i bezrobocia, unowocześnienie polskiego hutnictwa w stosunku do jego przedwojennego zacofania)¹. Decyzję o budowie Nowej Huty podjęto na początku 1949 roku po długich rozważaniach, prawdopodobnie pod wpływem wielu czynników zarówno funkcjonalnych, jak i polityczno-ideologicznych². Zlokalizowano ją na terenach prawie trzydziestu wsi położonych na wschód od Krakowa. Wsie te miały długą, sięgającą średniowiecza, rustykalną tradycję kulturową, która wzbogaciła przestrzeń miejską powstałą w drugiej połowie XX wieku i jest w niej nadal obecna, choć w szczątkowej formie³.

Urbanistyka

Obecny układ urbanistyczny najstarszej części Nowej Huty jest zasadniczo zgodny z pierwotną koncepcją tworzoną od 1949 roku do drugiej połowy lat pięćdziesiątych XX wieku przez zespół młodych architektów i urbanistów, którymi kierował Tadeusz Ptaszycki⁴. Pierwotny obszar miasta został wpisany w zastane uwarunkowania naturalne i historyczne ciągi komunikacyjne, tworzące kształt trójkąta równoramiennego zlokalizowanego między wiejskimi zabudowaniami Czyżyn, Mogiły, Krzesławic i Bieńczyc. Od południa ograniczyła go skarpa wiślana (dawne koryto Wisły) i przebiegające wzdłuż niej stary trakt z Krakowa do Sandomierza oraz odnoga kolei kocmyrzowskiej z Czyżyn do

- 1 J. Salwiński, *Lokalizacja kombinatu metalurgicznego pod Krakowem*, [w:] *Kryptonim „Gigant”. Dzieje nowohuckiego kombinatu w latach 1949–1958*, red. A. Krawczyk, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków 2008, s. 7; J. Kaliński, *Forsowna industrializacja Polski w latach 1949–1955*, [w:] *Narodziny Nowej Huty. Materiały z sesji naukowej odbytej 25 kwietnia 1998 r.*, red. J. Małecki, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków 1999, s. 55–76.
- 2 Zob. J. Salwiński, *Lokalizacja kombinatu...*, dz. cyt., s. 7–16; tegoż, *Decyzja o lokalizacji Nowej Huty pod Krakowem. Stan wiedzy*, [w:] *Narodziny Nowej Huty...*, dz. cyt., s. 72–94; tegoż, *Powstanie i rozwój Nowej Huty w drugiej połowie XX wieku*, [w:] *Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta*, red. J. Wyrozumski, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków 2007, s. 717–720; J. Anioła, *Huta im. Lenina*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1954, s. 20–25; J. Purchla, *Miasto niepokorne*, [w:] tegoż, *Kraków. Prowincja czy metropolia?*, Universitas, Kraków 1996, s. 123–140; Z. Loreth, *Pierwsze lata budowy huty w Krakowie*, [w:] M. Kaczanowska i in., *Dziedzictwo kulturowe Nowej Huty w rozwoju obszaru strategicznego Kraków-Wschód. Materiały konferencyjne*, Krakowskie Forum Rozwoju, Kraków 1997, s. 34; M. Christian, *Początki Nowej Huty w prasie i sprawozdaniach Referatu Ochrony Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Krakowie*, [w:] *Narodziny Nowej Huty...*, dz. cyt., s. 137–169.
- 3 Zob. L. Danielczyk, M. Kasprzyk, *Wartości kulturowe obszaru dzisiejszych dzielnic nowohuckich. Najcenniejsze zespoły i obiekty zabytkowe do roku 1949*, [w:] *Nowa Huta – przeszłość i wizja. Studium muzeum rozproszonego*, red. J. Salwiński, L.J. Sibila, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków 2005, s. 39–51; M. Lempart, *Mogiła. Zapomniane dziedzictwo Nowej Huty*, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków 2012; tejsze, *Kościelniki. Zapomniane dziedzictwo Nowej Huty*, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków 2006.
- 4 Zob. T. Ptaszycki, *Fundamenty nowego miasta*, „Miasto” 1/1952, s. 8–11; tegoż, *Nowa Huta*, „Architektura” 3/1953, s. 71–74. Projekt T. Ptaszyckiego i zespołu wyłoniony został w drodze konkursu. Obecnie jednak brak jest szczegółowych informacji na temat przebiegu konkursu, opublikowanych w wiarygodnych źródłach.

Mogiły. Zachodnie ramię trójkąta stanowiły linia kolejowa i droga, prowadzące z Czyżyn do Kocmyrzowa. Natomiast na wschodzie granicę miasta wyznaczały rzeka Dłubnia i przebiegająca wzdłuż niej droga wiejska z Mogiły do Bieńczy. Obecnie pierwotny zarys Nowej Huty wyznaczają: od południa aleja Jana Pawła II (w miejscu dawnego traktu do Sandomierza) i skarpa wiślana, od zachodu ulica Kocmyrzowska (w miejscu dawnej kolei i drogi z Czyżyn do Kocmyrzowa), natomiast od wschodu ulica Bulwarowa (odpowiadająca w przybliżeniu dawnej wiejskiej drodze z Mogiły do Bieńczy)⁵.

Plan Nowej Huty przypomina kształtem gwiazdę. Jego główny szkielet stanowi pięć dróg, promieniście rozchodzących się od pięciobocznego placu Centralnego, usytuowanego na skraju skarpy wiślanej, mniej więcej w połowie odcinka historycznego traktu sandomierskiego między centrami wsi Czyżyny i Mogiła. W kierunku północnym z placu Centralnego wybiega aleja Róż, która w pierwotnym założeniu miała być główną ulicą reprezentacyjną miasta, łączącą plac z rynkiem i ratuszem. Stanowi oś symetrii całego układu. W stosunku do niej pod kątem 45 stopni prowadzą z placu dwie aleje: w kierunku północno-zachodnim, do nowszych osiedli Nowej Huty – aleja gen. Władysława Andersa, natomiast na północny wschód, do Centrum Administracyjnego huty – aleja Solidarności. Z placu Centralnego, mniej więcej prostopadle w stosunku do alei Róż, wybiega również aleja Jana Pawła II, lekko załamująca się w miejscu styku z placem. Jej przebieg jest zgodny z przebiegiem historycznego traktu sandomierskiego (w kierunku zachodnim prowadzi do centrum Krakowa, natomiast w kierunku wschodnim do Mogiły i Pleszowa i dalej na wschód). Wszystkie ulice wybiegające z placu, z wyjątkiem alei Róż, mają szerokie, dwupasmo- we jezdnie, rozdzielone torowiskiem tramwajowym⁶.

W układzie urbanistycznym Nowej Huty porzucono strefową zabudowę miasta⁷. Promienisty układ pięciu głównych arterii dzieli ją na cztery sektory, oznaczone pierwotnie literami A, B, C i D (w kierunku przeciwnym do ruchu wskazówek zegara)⁸ – każdy przewidziany na około 20 tysięcy mieszkańców i złożony z trzech lub czterech osiedli dla około 5–6 tysięcy osób. Poszczególne sektory i aleje, rozchodzące się od placu, są połączone drogami o mniejszym znaczeniu, zwykle poprowadzonymi prostopadle do alei Róż i w przybliżeniu po planie półkola, którego środek stanowi plac Centralny. W przestrzeni międzyosiedlowej Nowej Huty można również wyróżnić place miejskie, utworzone przez specjalny układ budynków. Do najbardziej wyróżniających się należą: plac w odcinku alei Róż w bezpośrednim sąsiedztwie placu Centralnego,

5 J. Salwiński, *Powstanie i rozwój Nowej Huty...*, dz. cyt., s. 723–725; W. Komorowski, *Wartości kulturowe Nowej Huty. Urbanistyka i architektura*, [w:] *Nowa Huta – przeszłość i wizja...*, dz. cyt., s. 107; M. Fabiański, J. Purchla, *Historia architektury Krakowa w zarysie*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2001, s. 97.

6 W. Komorowski, *Wartości kulturowe...*, dz. cyt., s. 107–108; tegoż, *Nowa Huta – zabytek socrealizmu*, „Krakowska teka konserwatorska” 2000, t. 1, s. 73.

7 Wyjątek miał stanowić zespół niezrealizowanych obiektów publicznych rozmieszczonych wokół projektowanego rynku i dzielnica przemysłowa.

8 Obecnie literami oznaczone są wyłącznie osiedla położone wokół placu Centralnego; nazwy pozostałych zmieniono w 1959.

plac na osiedlu Willowym (najstarszy w Nowej Hucie, przy budynku poczty), plac na przecięciu alei Róż i ulicy Żeromskiego, plac u zbiegu ulic Żeromskiego, Wojciechowskiego i Struga, plac pośrodku wschodniego odcinka ulicy Mościckiego, między osiedlami Zielonym i Sportowym.

Założenie urbanistyczne Nowej Huty (sieć ulic i placów, obrysy osiedli i rozmieszczenie budynków) nie jest w pełni symetryczne, a zachowuje jedynie ogólne podobieństwo. Symetrię układu zaburza dodatkowo zespół budynków zlokalizowanych między wschodnim odcinkiem alei Jana Pawła II a skarpą wiślaną⁹.

Poszczególne rejon Nowej Huty były budowane etapami, dlatego układ i rozmieszczenie budynków nie są jednakowe na całym jej obszarze. Na północy i południowym wschodzie znajdują się rozproszone budynki wolnostojące z obszernymi przestrzeniami międzyblokowymi, które wzniesiono jeszcze przed zatwierdzeniem generalnego planu miasta¹⁰. Podobny charakter, choć inny wyraz architektoniczny, mają zabudowania południowo-zachodniej części Nowej Huty (m.in. układy grzebieniowe i punktowce) oraz pojedyncze obiekty w innych jej rejonach – wszystkie powstałe po 1956 roku. Natomiast pozostałe budynki, zwłaszcza wokół placu Centralnego i wzdłuż głównych arterii, tworzą zwarte ciągi z obrzeżną zabudową ulic i dużymi przestrzeniami wewnątrzosiedlowymi. Sąsiadujące osiedla wiążą ze sobą osie urbanistyczne, formujące często perspektywy i mające znaczenie estetyczne¹¹. Dodatkowo zaprojektowano je tak, aby stanowiły hierarchiczny system samowystarczalnych ośrodków usługowych, zaspokajających podstawowe potrzeby mieszkańców i grupujących ich wokół obiektów kształtujących więzi społeczne (żłobki, przedszkola, szkoły, place zabaw, urzędy pocztowe, sklepy, garaże). Główny zakład pracy w okolicy – kombinat – również został wzniesiony w pobliżu osiedli mieszkaniowych (brama główna znajduje się ok. 2,5 km od placu Centralnego) i poprowadzono do niego jedną z głównych arterii miasta, czyli obecną aleję Solidarności, co zapewniło wygodną komunikację między miejscami zamieszkania i pracy hutników. Założenie urbanistyczne Nowej Huty daje poczucie przestronności, a charakterystycznym jego elementem są też znaczne tereny zielone, przede wszystkim obszar rekreacyjno-sportowy między ulicą Bulwarową a kombinatem, oddzielający tereny mieszkaniowe od przemysłowych, Łąki Nowohuckie rozciągające się na południe od placu Centralnego (w miejscu planowanego pierwotnie parku), Park Ratuszowy (w miejscu niezrealizowanego rynku), Park Szwedzki przy alei Soli-

9 W. Komorowski, *Wartości kulturowe...*, dz. cyt., s. 108; tegoż, *Nowa Huta...*, dz. cyt., s. 68, 73–74; S. Juchnowicz, *Nowa Huta – z doświadczeń warsztatu projektowego*, [w:] *Nowa Huta – architektura i twórcy miasta idealnego*, red. A. Biedrzycka, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków 2007, s. 28.

10 Plan generalny zatwierdzono 10 lutego 1950.

11 Np. zachodnia część ul. Mościckiego prowadzi wprost na budynek Teatru Ludowego, a wschodnia część ul. Rydza-Śmigłego na budynek Technikum Elektrycznego. Niezamiętną perspektywę ma al. Róż, wybiegająca na osiedle domków jednorodzinnych, usytuowane na Wzgórzach Krzesławickich; próbą zwieńczenia jej osi jest znacznej wielkości krzyż, ustawiony przy kościele na ul. Bulwarowej.

darności. Duże znaczenie odgrywa bogata zieleń przydomowa (wewnątrzosiedlowa) i szpalery drzew przydrożnych (głównie lip, jesionów i kasztanowców)¹².

Układ urbanistyczny Nowej Huty w znacznej mierze nawiązuje do wcześniejszych rozwiązań. Ogólna koncepcja dróg promieniście rozchodzących się z centralnie usytuowanego placu jest oparta na planie renesansowego układu promienisto-koncentrycznego (miasto gwiazdziste). Nawiązuje także do niektórych projektów miast idealnych, zwłaszcza *Sforzindy* Filaretego i *Miasta Słońca* Campanelli. Zresztą idea Nowej Huty, jako miasta zaspokajającego wszystkie potrzeby mieszkańców, dobrze wpisuje się w ideę miasta idealnego, w którym ludzie i przestrzeń tworzyliby doskonałą całość. Pewnych analogii można doszukiwać się między ulicami Nowej Huty a nowożytnymi prostoliniowymi osiami, często zamkniętymi perspektywicznie przez budowle i rozchodzącymi się promieniście od placu (m.in. Piazza del Popolo w Rzymie, Wersal, Sankt Petersburg). W najstarszych, peryferyjnych częściach Nowej Huty (północ i południowy wschód) projektanci wykorzystali z kolei koncepcję miasta ogrodu Howarda i jej późniejsze realizacje z pierwszej połowy XX wieku na osiedlach fabrycznych i willowych. Sąsiedztwo ogromnego zakładu metalurgicznego i naturalne czynniki decydujące o jego lokalizacji pozwalają łączyć projekt Nowej Huty z miastem przemysłowym Garniera, które miało wykorzystywać istniejące warunki naturalne i w którego planie urbanistycznym dominowały zakłady przemysłowe. Natomiast struktura miejska Nowej Huty powstała w oparciu o anglosaską koncepcję jednostki sąsiedzkiej, zastosowaną przez Clarence'a Perry'ego w latach dwudziestych XX wieku w Nowym Jorku i zakładającą samowystarczalność zespołu osiedlowego w zakresie usług. Projektanci Nowej Huty niewątpliwie sugerowali się także zaleceniami Karty Ateńskiej: lokalizację miasta wybrano z uwzględnieniem kierunku wiatrów, pasem zieleni oddzielono strefę zamieszkania od przemysłowej, w celach rekreacyjnych wykorzystano istniejące elementy naturalne (Zalew Nowohucki zasilany przez wody rzeki Dłubni i niezrealizowany park wypoczynku, wykorzystujący dawne koryto Wisły), rozróżniono ulice osiedlowe, spacerowe, tranzytowe i główne arterie, miejsca pracy stosunkowo blisko położone miejsca zamieszkania dobrze skomunikowano. Ze względu na uwarunkowania polityczne znaczny wpływ wywarła także wizja miasta socjalistycznego¹³. Zgodnie z jej założenia-

12 W. Komorowski, *Wartości kulturowe...*, dz. cyt., s. 108–109; tegoż, *Urbanistyka i architektura Nowej Huty 1949–1959*, „Rocznik Krakowski” 2005, t. LXXI, s. 192–193; tegoż, *Nowa Huta...*, dz. cyt., s. 74–75; E. Dubiel, S. Gawroński, K. Walasz, *Walory przyrodnicze Nowej Huty*, [w:] *Nowa Huta – przeszłość i wizja...*, dz. cyt., s. 17–28; A. Lorek, *Nowa Huta na tle miast socrealistycznych*, [w:] *Nowa Huta – architektura i twórcy...*, dz. cyt., s. 21; S. Juchnowicz, dz. cyt., s. 28–29; M. Samaga, *Lata 60. w Nowej Hucie – urbanistyka, architektura i wnętrza*, [w:] *Nowa przestrzeń. Modernizm w Nowej Hucie*, red. K. Jurewicz, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków 2012, s. 10; M. Włodarczyk, *Modernizm lat 60. Architektura i urbanistyka Nowej Huty*, [w:] *Nowa przestrzeń...*, dz. cyt., s. 30–32.

13 Inne zrealizowane miasta socjalistyczne to m.in. Magnitogorsk w ZSRR, Stalinstadt (ob. Eisenhüttenstadt) w NRD, Sztálinváros (ob. Dunaújváros) na Węgrzech, Dimitrowgrad w Bułgarii – wszystkie zbudowane w pobliżu dużych zakładów przemysłowych, przede wszystkim hut. Zob. A. Lorek, dz. cyt., s. 10–20.

mi zrezygnowano ze strefowej zabudowy miasta, poszczególne sektory osiedli upodobniono do siebie, a przestrzeń zorganizowano jako wspólną wszystkim. Charakterystyczne dla Nowej Huty wykorzystanie perspektywy, place i szerokie aleje także nawiązują do idei miast socjalistycznych. Od 1956 roku w układzie przestrzennym Nowej Huty zaczęto odchodzić od projektu w duchu socjalistycznym na rzecz modernizmu i koncepcji Le Corbusiera, jednak ogólny plan pierwotnego miasta pozostał niezmienny¹⁴.

Architektura

Architektura „starej” Nowej Huty, ograniczonej ulicami Kocmyrzowską i Bulwarową oraz aleją Jana Pawła II, łączy narodowe i zachodnioeuropejskie tradycje budownictwa z wymogami doktryny realizmu socjalistycznego. Nie jest jednak jednorodna stylistycznie. Wygląd poszczególnych osiedli zależy od czasu, w jakim powstawały i ówczesnych uwarunkowań politycznych¹⁵.

Zasadniczo wyróżnia się trzy etapy budowy pierwotnej Nowej Huty. Każdy charakteryzuje się inną architekturą. W pierwszym etapie (1949–1950) budynki wznoszono w południowo-wschodniej i północnej części Nowej Huty, jeszcze bez zatwierdzonego planu generalnego¹⁶. Były to rozproszone, ale rytmicznie uszeregowane bloki jedno- i dwupiętrowe z czterospadowymi dachami, zaprojektowane przez Franciszka Adamskiego (il. 1). Monotonię powtarzalnych układów miały urozmaicić różnobarwne tynki. Charakter osiedli nawiązuje do niemieckich projektów kolonii pracowniczych przełomu XIX i XX wieku¹⁷, międzywojennych polskich osiedli pracowniczych i willowych, anglosaskiej idei

14 Z. Beiersdorf, W. Komorowski, *Nowa Huta lat pięćdziesiątych. Dziedzictwo – zagrożenia i perspektywy*, [w:] *Zabytki drugiej połowy XX wieku – waloryzacja, ochrona, konserwacja*, red. B. Szmygin, J. Haspel, ICOMOS Polska, ICOMOS Deutschland, Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, Warszawa–Berlin 2010, s. 17–28; W. Komorowski, *Urbanistyka i architektura...*, dz. cyt., s. 191–196, 205–209; J. Salwiński, *Powstanie i rozwój Nowej Huty...*, dz. cyt., s. 725–726; M. Fabiański, J. Purchla, dz. cyt., s. 98.

15 Z. Beiersdorf, W. Komorowski, dz. cyt., s. 18. O poszczególnych tradycjach w dziejach planowania miast, zob. J. Stodczyk, *Przestrzeń miasta i jej przeobrażenia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2003; D. Jędrzejczyk, *Geografia humanistyczna miasta*, Dialog, Warszawa 2004; B. Jałowiecki, M.S. Szczepański, *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2002; W. Ostrowski, *Wprowadzenie do historii budowy miast. Ludzie i środowisko*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 1996; D. Jędrzejczyk, *Teologia miasta socjalistycznego*, [w:] *Miasto postsocjalistyczne – organizacja przestrzeni miejskiej. Cz. II*, red. I. Jażdżewska, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź 2001; T. Pisula, *Polis, utopia, inżynieria społeczna*, [w:] *Humanistyczne oblicze miasta*, red. D. Jędrzejczyk, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2004.

16 Podyktowane było to koniecznością jak najszybszego zapewnienia zaplecza mieszkaniowego dla robotników; tereny wybrano ze względu na korzystną lokalizację w stosunku do szlaków komunikacyjnych (drogi do Sandomierza i Kocmyrzowa oraz kolei) i tworzony plan miasta (obszary te miały stanowić peryferie, a nie reprezentacyjne i skomplikowane technicznie centrum). Pierwszy blok zaczęto budować w dniu imienin Wandy – 23 czerwca 1949 na obecnym os. Wandy 14.

17 Przykłady tego typu realizacji to dzielnica Giszowiec w Katowicach (pierwsza dekada XX wieku), willowe osiedle Salwator w Krakowie (po 1910) i osiedle przy ul. Królewskiej w Krakowie (1941–1944).

miasta ogrodu oraz zabudowy warszawskiego Mariensztatu. Zabudowa uwzględniała stary cmentarz mogiński, położony przy obecnej alei Jana Pawła II¹⁸.

Ilustracja 1. Pierwszy blok w Nowej Hucie, osiedle Wandy 14, fot. Jarosław Kłaś, 2011

Obowiązująca od połowy 1949 roku doktryna realizmu socjalistycznego i postulat intensyfikacji zabudowy zdeterminowały ostateczny kształt Nowej Huty i jej architekturę w latach 1950–1956 (drugi etap budowy). W drugiej połowie 1950 roku zaczęto wznosić obecne osiedla Krakowiaków i Górali, które jako pierwsze nawiązywały do architektury historycznej (profilowane gzymsy i atyki zastępujące płaskie dachy). Tam też po raz pierwszy połączono obrzeżne budynki osiedli w parawanowe ciągi wzdłuż ulic. Do wnętrza osiedli prowadziły pasáže, nad którymi umieszczono przewiązki. W parterach bloków ulokowano sklepy. Podobny charakter, przy zachowaniu specyficznych różnic, zyskały praktycznie wszystkie osiedla budowane do 1955 roku. W maju 1951 roku zaczęto budować osiedla Sportowe i Zielone oraz Ogrodowe, usytuowane między zabudową etapu pierwszego a centrum miasta i wyróżniające się szlachetnymi tynkami. Wymogi realizmu socjalistycznego po raz pierwszy w pełni zastosowano w projekcie osiedla Teatralnego (nawiązania do klasycyzującego baroku, kamieniarka), jednak ze względu na przyspieszoną realizację zre-

---

18 Z. Beiersdorf, W. Komorowski, dz. cyt., s. 18; J. Salwiński, *Powstanie i rozwój Nowej Huty...*, dz. cyt., s. 726; W. Komorowski, *Urbanistyka i architektura...*, dz. cyt., s. 191–193; M. Fabiański, J. Purchla, dz. cyt., s. 98.

zygnowano z wielu zaplanowanych elementów. Najpełniej założenia socrealizmu uosabiała architektura wokół placu Centralnego (il. 2) i w najbliższym mu odcinku alei Róż (J. Ingarden, T. Ptaszycki, 1952–1956), nawiązująca do wczesnego renesansu, baroku i klasycyzmu. Typowymi elementami tej zabudowy są: podział elewacji na trzy części, ryzality flankujące bryły, boniowanie w strefie cokołowej, arkady podcieniowe w parterach, *porte-fenêtre* pierwszego piętra, gzymsy i attyki. Centralny charakter, choć peryferyjne usytuowanie ma osiedle Szkolne z monumentalnymi budynkami szkół i attykami nawiązującymi do renesansu. Od 1954 roku budowano osiedle Stalowe, położone po przeciwnej stronie alei Solidarności. Wyróżnia się ono monumentalnością, gzymsami, bogatymi dekoracjami i detalami. Tam też po raz pierwszy na szeroką skalę zastosowano tak zwany pierwszy stopień uprzemysłowienia, polegający na stosowaniu elementów prefabrykowanych przy budowie poziomych części budowli (stropy, dachy, klatki schodowe itd.). Architektura budowanego pod koniec etapu socrealistycznego (od 1954) osiedla Młodości na powrót nawiązuje do form kameralnych i rodzimych. Wzniesione nieco później osiedla Hutnicze, Słoneczne i Uroczę noszą już tylko znamiona architektury historycznej¹⁹.

Ilustracja 2. Fragment zabudowy wokół placu Centralnego, osiedle Centrum C, fot. Jarosław Klaś, 2011

Zmiany polityczne z 1956 roku szybko znalazły odbicie w architekturze Nowej Huty, rozpoczynając trzeci etap jej budowy. Zaczęły wówczas powstawać budynki i osiedla funkcjonalne, nawiązujące do jednostki marsylskiej Le Corbu-

19 Z. Beiersdorf, W. Komorowski, dz. cyt., s. 19–21; J. Salwiński, *Powstanie i rozwój Nowej Huty...*, s. 726–727; W. Komorowski, *Urbanistyka i architektura...*, s. 193–199; L.J. Sibila, *Nowa Huta – architektura i twórcy „miasta idealnego”*, [w:] *Nowa Huta – architektura i twórcy...*, dz. cyt., s. 43; M. Fabiański, J. Purchla, dz. cyt., s. 97–98.

siera i uproszczonej idei Bauhausu. Pierwszym w tym stylu był tak zwany blok szwedzki (il. 3) z kolorowymi tynkami na osiedlu Szklane Domy, ukończony w 1959 roku (M. i J. Ingardenowie)²⁰. Inne realizacje to tak zwany blok francuski na osiedlu Centrum B (K. Chodorowski, 1957), blok „helikopter” (osiedle Centrum D, 1957) i osiedla w południowo-zachodniej części Nowej Huty: Handlowe, Kolorowe i Spółdzielcze (sektor D)²¹. Bloki rozmieszczono tam swobodnie, zrywając z dotychczas obowiązującą obrzeżną zabudową ulic²² i zestawiając ze sobą budynki wysokie oraz długie i niskie (układy punktowe i linijkowe, niekiedy kulisowe). Osiedla sektora D cechuje staranne dopracowanie przestrzeni międzyblokowej, pawilony handlowo-usługowe i komponowana zieleń. Pojedyncze obiekty w nowym stylu powstawały także na starszych osiedlach. Odejście od realizmu socjalistycznego przejawiało się również budową osobnych obiektów handlowo-usługowych. Od początku lat sześćdziesiątych wprowadzono tak zwany drugi stopień uprzemysłowienia – zarówno części poziome, jak i pionowe budowli (np. ściany nośne) wznoszono z użyciem elementów prefabrykowanych. Lata osiemdziesiąte przyniosły realizację budynków w południowej części placu Centralnego: Nowohuckiego Centrum Kultury (Z. Pawelski) i postmodernistycznego osiedla Centrum E (R. Loegler, 1987–1994)²³.

Ilustracja 3. Fragment tak zwanego bloku szwedzkiego, osiedle Szklane Domy, fot. Jarosław Kłaś, 2011

20 Zob. B. Lisowski, *Blok Ingardenów*, „Architektura” 1/1960, s. 3–12.

21 Zabudowa sektora D nastąpiła stosunkowo późno prawdopodobnie ze względu na bezpośrednią bliskość działającego do 1963 lotniska Rakowice-Czyżyny.

22 Od tej reguły zdarzały się wyjątki; do stosowanej uprzednio obrzeżnej zabudowy ulic nawiązują m.in. bloki na osiedlu Handlowym, wybudowane wzdłuż głównych arterii.

23 Z. Beiersdorf, W. Komorowski, dz. cyt., s. 21–22; J. Salwiński, *Powstanie i rozwój Nowej Huty...*, dz. cyt., s. 729, 746–747; W. Komorowski, *Urbanistyka i architektura...*, dz. cyt., s. 205–209; W. Komorowski, *Nowa Huta...*, dz. cyt., s. 80–83; L.J. Sibila, *Nowa Huta – architektura i twórcy...*, dz. cyt., s. 43; M. Fabiański, J. Purchla, dz. cyt., s. 101, 111; M. Samaga, dz. cyt., s. 10–14; M. Włodarczyk, dz. cyt., s. 31–37.

Obiekty, wnętrza, projekty niezrealizowane

W miejskiej przestrzeni pierwotnej Nowej Huty wyróżnia się kilka obiektów użyteczności publicznej, powstałych głównie podczas drugiego etapu budowy. Najbardziej udaną socrealistyczną realizacją są budynki Centrum Administracyjnego huty, wybudowane w latach 1952–1955 według projektu Janusza Ballenstedta oraz Marty i Janusza Ingardenów (il. 4). Ich styl nawiązuje do architektury odrodzenia, zwłaszcza przez attyki, co jest zgodne z założeniami doktrynalnymi uznającymi renesans za polską formę narodową. Bliźniacze gmachy administracyjne zamykały perspektywicznie aleję Solidarności.

Ilustracja 4. Budynek „S” Centrum Administracyjnego kombinatu, fot. Jarosław Klaś, 2011

Ważnym akcentem architektonicznym w tym rejonie są także budynki szkoły mechanicznej na osiedlu Szkolnym (J. Suliga) i Domu Młodego Robotnika na osiedlu Stalowym, zlokalizowane po obu stronach alei Solidarności i tworzące tak zwaną Bramę Nowej Huty. Zgrupowanie interesujących architektonicznie obiektów znajduje się również na osiedlu Teatralnym, gdzie wybudowano Dom Rzemiosła (A. i T. Uniejewscy), Teatr Ludowy o egiptyzujących motywach (J. Ingarden, J. Dąbrowski, 1954–1955) oraz dawne kino Świt (A. Uniejewski, 1951–1953). Drugie nowohuckie kino – Światowid – wzniesiono w latach 1952 – 1956 przy wschodnim odcinku obecnej alei Jana Pawła II, także według projektu Andrzeja Uniejewskiego. W południowej części Nowej Huty na uwagę zasługuje zespół obiektów Szpitala im. Żeromskiego (S. Porębowicz, H. Skrzyński, 1952–1954). Jego architektura nawiązuje do paryskiego *Hôtel des Inva-*

lides i założeń pałacowych. W przestrzeni Nowej Huty można też wyróżnić obiekty sportowe, usytuowane głównie na obrzeżach: stadion KS Hutnik (1955) i nowoczesne Centrum Rozwoju Com-Com Zone (W. Obtulowicz, 2008) przy ulicy Ptaszyckiego czy stadion KS Wanda przy ulicy Odmogile (1957). Osobną kategorię budynków stanowią budynki oświatowe, które od początku budowy Nowej Huty były projektowane indywidualnie. Przede wszystkim należy wymienić żłobki i przedszkola (głównie J. i M. Ingardenowie), szkoły zawodowe na osiedlu Szkolnym (J. Suliga) oraz szkoły powstałe po 1956 roku: muzyczną przy skarpie wiślanej (M. i J. Ingardenowie) i podstawowe na osiedlach Handlowym (K. Karasiński), Spółdzielczym (J. König) i Teatralnym (J. Gołąb). Obiekty sakralne stosunkowo późno pojawiły się w pierwotnej przestrzeni Nowej Huty²⁴. Na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych wzniesiono kościół ze skomplikowaną konstrukcją dachu i surowymi ceglаныmi ścianami na osiedlu Szklane Domy (K. Dyga, A. Nasfeter), natomiast u progu XXI wieku wybudowano niewielkie kościoły na osiedlu Teatralnym (K. Ingarden, P. Gawor) – w miejscu przeznaczonym na świątynię w 1957 roku – i przy ulicy Bulwarowej (W. Cęckiewicz)²⁵. Istotnym elementem przestrzeni miejskiej są pomniki i zieleń. W latach 1973–1989 szczególną rolę odgrywał pomnik Włodzimierza Lenina przy alei Róż. Obecnie wyróżniają się pomnik Krzyża Nowohuckiego na osiedlu Teatralnym (S. Dousa, 2007)²⁶ i pomnik Solidarności przy placu Centralnym (1999, 2005 przeniesiony z terenu kombinatu). Charakter monumentu ma także pochodzący z okresu drugiej wojny światowej czołg IS-2, który znajduje się na osiedlu Górali od 1969 roku. Rzeźby ustawiano także w przestrzeni osiedli, co miało wymiar estetyzujący. Jeśli chodzi o zieleń, należy wymienić Łąki Nowohuckie, teren rekreacyjno-sportowy wokół Zalewu Nowohuckiego (1957), parki (Ratuszowy, Szwedzki, Żeromskiego, Wiśniowy Sad), skwery, zieleń międzyblokową i szpalery drzew na trawnikach oddzielających jezdnie od zabudowy. Zieleni towarzyszyły często place zbań i mała architektura, specjalnie projektowane przez architektów i plastyków²⁷.

24 Plan generalny Nowej Huty pierwotnie nie przewidywał miejsca na kościół (choć w zbiorach Ośrodka Kultury im. Norwida w Krakowie zachował się tryptyk Witolda Chomicza *Kraków – Nowa Huta z lat 50.* z 1954, przedstawiający widok Nowej Huty z wieżą kościelną). Teren pod kościół wyznaczono dopiero w 1957 na osiedlu Teatralnym. Konkurs wygrał wówczas Zbigniew Solawa, jednak już rok później cofnięto pozwolenie na budowę, a w miejscu świątyni powstała „tysiąclatka”. Na osiedlu Teatralnym pozostał krzyż, który władze próbowały usunąć w 1960, co wywołało zamieszki zwane Obroną Krzyża Nowohuckiego.

25 Zob. J.S. Wronski, *Architektura nowohuckich kościołów 1967–2009*, [w:] *Budujemy kościół. Współczesna architektura sakralna w Nowej Hucie*, red. K. Jurewicz, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków 2010, s. 59–62, 72–78.

26 Pomnik upamiętnia wydarzenia z 27 kwietnia 1960 (Obrona Krzyża Nowohuckiego). Zob. J.L. Franczyk, *Na fundamencie krzyża. Kościół katolicki w Nowej Hucie w latach 1949–1989*, Dom Wydawniczy „Rafael”, Kraków 2004, s. 87–94, 109–132.

27 Z. Beiersdorf, W. Komorowski, dz. cyt., s. 18–22; J. Salwiński, *Powstanie i rozwój Nowej Huty...*, dz. cyt., s. 725, 727; W. Komorowski, *Urbanistyka i architektura...*, dz. cyt., s. 193–194, 200–203; W. Komorowski, *Nowa Huta...*, dz. cyt., s. 81; M. Fabiański, J. Purchla, dz. cyt., s. 98, 101, 111; W. Komorowski, *Wartości kulturowe...*, dz. cyt., s. 108; S. Juchnowicz, dz. cyt., s. 31; E. Dubiel, S. Gawroński, K. Walasz, dz. cyt., s. 17–28;

Nieodłączną częścią architektury Nowej Huty, zwłaszcza jej socrealistycznej części, są wnętrza publiczne. Były one w znacznej mierze podporządkowane dominującej w Nowej Hucie funkcji mieszkalnej (usługi lokalizowano przede wszystkim w parterach bloków). Ich projektowaniem zajmowała się powołana w tym celu w listopadzie 1950 roku Pracownia Architektury Wnętrz pod kierownictwem Mariana Sigmunda. Przestrzeń handlowo-usługowa w takich obiektach jak sklepy, urzędy pocztowe, szkoły, ośrodki zdrowia, obiekty kulturalne, restauracje, bary i kawiarnie spełniała wymogi doktrynalne, jednak wiadać w niej twórcze przekształcenia uniwersalnych wzorów. Wnętrza, dekoracje i wyposażenie zaprojektowano w sposób funkcjonalny, nawiązując do renesansu i neoklasycyzmu oraz tradycji międzywojennych, zwłaszcza klasycyzujących. Najlepsze realizacje nowohuckiego designu zachowały się we wnętrzach Centrum Administracyjnego huty, Teatru Ludowego, dawnych kin Świt i Światowid oraz w przestrzeniach handlowo-usługowych wokół placu Centralnego²⁸. Wnętrza mieszkalne w Nowej Hucie były zuniformizowane, jednak dość przestronne i wygodne. Dużą wagę przywiązywano do ich nowoczesnego, funkcjonalnego i estetycznego urządzenia²⁹.

Pierwotny projekt Nowej Huty nie został ukończony. Od pełnej realizacji założeń odstąpiono w połowie lat pięćdziesiątych. Wpłynęło na to kilka czynników: zmiana sytuacji administracyjnej (od 1951. Nowa Huta stała się jedną z dzielnic Krakowa), odejście od założeń realizmu socjalistycznego, ograniczenia inwestycyjne. Do najważniejszych obiektów i przestrzeni niezrealizowanych należy zaliczyć rynek z ratuszem i otaczającymi go budynkami urzędowymi w połowie alei Róż, dom kultury i budynki w południowej części oraz obelisk pośrodku placu Centralnego, a także park wypoczynku w miejscu Łąk Nowohuckich. Brak tych elementów pozbawił Nową Hutę akcentów wertykalnych³⁰ i południowego zamknięcia placu Centralnego. Ponadto wiele z wybudowanych obiektów powstało bez wielu elementów dekoracyjnych (np. kamienne okładziny i płaskorzeźby). Liczne są także współczesne modyfikacje, głównie zmiany pierwotnej kolorystyki budynków³¹ (pomimo istniejącego od 2005 studium kolorystycznego Nowej Huty) i usuwanie detali architektonicznych. Odstąpienie od pierwotnych założeń projektowych i późniejsze prze-

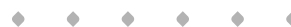
M. Włodarczyk, dz. cyt., s. 40–41, 47–48; T. Binek, *Technologie wielkoblokowe w latach 60. W Nowej Hucie*, [w:] *Nowa przestrzeń...*, dz. cyt., s. 101–103.

28 Zob. L.J. Sibila, *Nowohucki design. Historia wnętrz i ich twórcy w latach 1949–1959*, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków 2007, s. 7–21; W. Komorowski, *Wartości kulturowe...*, dz. cyt., s. 112–114.

29 W. Komorowski, *Wartości kulturowe...*, dz. cyt., s. 110. O urządzeniu wnętrz mieszkalnych w Nowej Hucie, zob. K. Łuczak-Surówka, *Mieszkać nowocześnie*, [w:] *Nowa przestrzeń...*, dz. cyt., s. 57–77.

30 Poza realizacjami, których nie zawierała pierwotna koncepcja Tadeusza Ptaszycykiego i zespołu, najwyższe budynki znajdują się przy pl. Centralnym (5–6 kondygnacji). Im dalej od placu, zwłaszcza wzdłuż wschodniego odcinka al. Jana Pawła II, tym budynki stają się niższe (2–3 kondygnacje).

31 Oryginalnymi kolorami nowohuckich budynków były odcienie popielatego, ugorowego, oliwkowego i różowego.

obrażenia decydują o obecnym charakterze architektoniczno-urbanistycznym nowohuckiej przestrzeni miejskiej³².

Podsumowując, w Nowej Hucie można odnaleźć nawiązania do najbardziej udanych realizacji w dziejach tworzenia przestrzeni miejskiej. Projektanci czerpali inspiracje z układów urbanistycznych renesansu, idei i planów miast idealnych, zaspokajających wszystkie potrzeby mieszkańców, barokowych oraz nowożytnych prostoliniowych osi i placów miejskich, koncepcji miasta ogrodu Howarda, miasta przemysłowego Garniera, założeń Karty Ateńskiej i wreszcie miasta socjalistycznego, którym przecież miała ona być. Pośród nowohuckich obiektów można odnaleźć budynki nawiązujące do projektów renesansowych i barokowych oraz tradycji budownictwa polskich i niemieckich kolonii pracowniczych przełomu XIX i XX wieku. Wiele z nich powstało w duchu funkcjonalizmu i modernizmu, czerpiąc wzorce z założeń Bauhausu i Le Corbusiera. Budownictwo Nowej Huty stanowi swojego rodzaju synkretyzm wszystkich stylów architektonicznych drugiej połowy XX wieku. W założeniu uwzględniono specjalnie projektowane obiekty usługowe i kulturalne, które miały zaspokajać potrzeby mieszkańców, a także wygodne, przestronne mieszkania. Urbanistyka i architektura Nowej Huty stanowią doskonały, choć nieco zapomniany przykład projektowania uwzględniającego codzienne potrzeby życiowe mieszkańców. Zapewne dlatego, po upływie ponad 60 lat od wybudowania Nowa Huta pozostaje atrakcyjnym miejscem do życia i jest coraz częściej świadomie wybierana przez młodych ludzi jako miejsce zamieszkania³³. Założenie urbanistyczno-architektoniczne Nowej Huty może stanowić wartościową inspirację dla współczesnych realizacji przestrzeni miejskiej i osiedli mieszkaniowych.

NOWA HUTA AS AN EXAMPLE OF LIVING SPACE DESIGNED FOR ITS INHABITANTS

The flat is the main space of everyday life. However, each flat is placed within important broader contexts of space and symbolic meaning. The article aims at describing Nowa Huta as an urban space that had been designed with the recognition of the daily needs of inhabitants. The topic was analysed on the basis of literature research as well as observations conducted by the author. The text presents urban and architectural planning of Nowa Huta that successfully draws on the most outstanding executions in the history of the urban space planning and constitutes a fine, although somewhat forgotten example of the kind of planning that takes into consideration daily needs of inhabitants. Nowa Huta planners were inspired by the Renaissance urban layouts, by ideas and plans of ideal towns, baroque and modern rectilinear axes and urban squares, E. Howard's *Garden-City*, T. Garnier's *Industrial City*, assumptions of the Athens Charter, as well as those of a socialist town which Nowa Huta was intended to become. Among buildings in

---

32 Z. Beiersdorf, W. Komorowski, dz. cyt., s. 22; W. Komorowski, *Urbanistyka i architektura...*, dz. cyt., s. 199–200; J. Salwiński, *Powstanie i rozwój Nowej Huty...*, dz. cyt., s. 728; W. Komorowski, *Nowa Huta...*, dz. cyt., s. 75, 80; R. Radłowska, *Jest studium kolorystyczne dla Nowej Huty*, <http://gazeta.pl/krakow> (25 czerwca 2011).

33 Zob. J. Gądecki, „I love NH”. *Gentryfikacja starej części Nowej Huty?*, Wydawnictwo IFIS PAN, Warszawa 2012.

Nowa Huta there are some reflecting Renaissance and baroque projects, other showing Polish traditions as well as influences of German workers' colonies from the turn of the 19th and 20th centuries. Many of them fed on functionalism and modernism put forward by Bauhaus and stemming from Le Corbusier's concepts. After sixty years, Nowa Huta remains an attractive place to live and is more and more often consciously chosen by young people who decide to settle there. The urban and architectural planning of Nowa Huta may be a worthy inspiration for modern executions of urban spaces and housing developments.